

ВІДГУК

опонента доктора економічних наук, професора

ШЕРШУНА Миколи Харитоновича

на дисертацію **ЦВЯХА Олега Миколайовича** на тему:

«Формування фінансового механізму регулювання земельних відносин:

еколого-економічні засади та інституційне підґрунтя»,

подану на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

за науковою спеціальністю 08.00.06 «Економіка природокористування

та охорони навколишнього середовища»

Актуальність теми дисертаційного дослідження

Інституціоналізація приватної власності на землі сільськогосподарського призначення та зрушення у структурі землеволодінь та землекористувань в цілому визначальною мірою вплинули на трансформацію системи земельних відносин, що вимагало корекції фінансового механізму регулювання процесів відтворення, відновлення, охорони та захисту земельно-ресурсного потенціалу. Фінансовий механізм регулювання земельних відносин тривалий період охоплював надмірно звужену специфікацію методів, інструментів та важелів регуляторного впливу на землевласників та землекористувачів, що не дозволяло повною мірою еквівалентно вилучати земельну ренту на користь публічних бюджетів різного таксономічного рівня та закладати стимули щодо збереження та примноження земельної складової природного багатства. Характерною рисою функціонування фінансового механізму регулювання земельних відносин в останні десятиліття виступала наявність численних інституційних пасток, пов'язаних з відсутністю своєчасної нормативної та експертної грошової оцінки різноманітних категорій земель, що не дозволяло забезпечувати належне методичне забезпечення диференціацію ставок земельного податку та орендної плати за користування землями всіх без винятку форм власності. Потрібно також вказати на виникнення феномену надмірного орендного перегину у сільськогосподарському землекористуванні, який зумовлений багаторічною пролонгацією мораторію на вільний обіг земель сільськогосподарського призначення, що не знайшло відповідного відображення через застосування додаткових інструментів бюджетно-податкового впливу на процеси розширеного відтворення та господарського освоєння земельно-ресурсного потенціалу. У дисертації Цвяха Олега Миколайовича сформовано цілісний підхід до розроблення еколого-економічних засад та інституційного підґрунтя становлення фінансового механізму регулювання земельних відносин, що підтверджує її актуальний характер та відповідність тим викликам, які стоять перед земельно-ресурсною сферою України з урахування викликів воєнного часу, соціально-економічного піднесення сільських територій та зміцнення

еколого-економічної стійкості агроландшафтів. Теоретичні положення та прикладні рекомендації, викладені у дисертації Цвяха Олега Миколайовича, пов'язані з реалізацією ключових положень Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р «Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні»; Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31.03.2020 р. № 552-IX; Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення системи управління та дерегуляції у сфері земельних відносин» від 28.04.2021 р. № 1423-IX. Теоретико-інституційні та методико-прикладні положення дисертації безпосередньо пов'язані з тематикою науково-дослідних робіт Національного університету біоресурсів і природокористування України, зокрема бюджетною темою «Соціально-економічні виклики, реалізація та вдосконалення законодавства України у контексті сталого розвитку» (договір № БФ/39-2021).

Обґрунтованість наукових положень, висновків та рекомендацій, викладених у дисертації

Виходячи з того, що у дисертації Цвяха Олега Миколайовича використано широкий спектр методів наукового пізнання, що дозволило опрацювати показники фінансового регулювання розширеного відтворення та господарського освоєння земельно-ресурсного потенціалу за тривалий часовий період і у підсумку отримати достовірні та обґрунтовані результати, які стосуються розроблення еколого-економічних засад та інституційного підґрунтя формування фінансового механізму регулювання земельних відносин в умовах завершення другого етапу земельної реформи. Зокрема, автор на високому теоретико-методологічному рівні опрацював статистичні матеріали Міністерства фінансів України, Міністерства економіки, довкілля та сільського господарства України, Державної служби статистики України, Державної казначейської служби України, Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, Державного агентства лісових ресурсів України, Міжрегіональних управлінь лісового та мисливського господарства України. Треба також відзначити, що для досягнення мети та вирішення завдань дисертації автором було поєднано загальні та спеціальні методи економічних досліджень. Зокрема, автор використав аксіоматичний метод для проведення сутнісно-змістовної характеристики земельних відносин та уточнення дефініції категорії «фінансовий механізм регулювання земельних відносин». Метод порівняння Цвях Олег Миколайович застосував для співставлення передового іноземного досвіду становлення фінансового механізму регулювання земельних відносин та кращих вітчизняних практик фінансового регулювання розширеного відтворення та господарського освоєння земельно-ресурсного потенціалу. Застосовувавши індексний метод,

автор врахував значну територіальну неоднорідність структури земельного фонду та провів комплексну порівняльну оцінку ефективності функціонування фінансового механізму регулювання земельних відносин в регіонах України. Використання економіко-статистичного та графічного методів дозволило ґрунтовно проаналізувати основні тенденції та виявити міжмуніципальну збалансованість надходжень плати за землю до місцевих бюджетів України. Прикметною рисою методологічного забезпечення проведеного дослідження виступає усестороннє застосування прийомів сучасних інституційних теорій. Зокрема, використаний автором інституціональний аналіз дав можливість обґрунтувати доцільність формування фінансово-кредитного механізму стимулювання розширення площі лісових земель. У цілому використання Цвяхом Олегом Миколайовичем широкого спектра методів економічних досліджень дало можливість отримати нові наукові результати для теорії та методології становлення фінансового механізму регулювання земельних відносин, які є достатньо обґрунтованими та достовірними і відзначаються теоретичною цінністю та прикладною спрямованістю.

Наукова новизна дисертаційного дослідження та достовірність отриманих результатів

Новизна наукових результатів дисертації Цвяха Олега Миколайовича полягає в розробленні теоретико-методологічного забезпечення функціонування фінансового механізму регулювання земельних відносин, методологічного підходу до проведення порівняльної комплексної оцінки ефективності функціонування фінансового механізму регулювання земельних відносин у розрізі адміністративних областей України, методичного підходу до параметризації взаємозв'язку між адмініструванням плати за землю та бюджетним потенціалом соціально-економічного піднесення територіальних громад базового рівня.

Зокрема, автор отримав такі нові для теорії і методології економіки та фінансів природокористування результати:

– удосконалено сутнісно-змістовну характеристику земельних відносин, яка передбачає розгляд земельних відносин як інституційно-системної архітекτονіки взаємозв'язків, взаємодій, взаємовпливів та трансакцій між органами публічної влади, суб'єктами підприємницької діяльності та домогосподарствами щодо володіння, користування та розпоряджання земельними ресурсами, становлення системи землеустрою, моніторингу земель, земельного кадастру, формування, розподілу та перерозподілу фінансових фондів на основі акумуляції плати за землю та коштів від продажу земель, застосування інструментів економічного стимулювання відтворення, охорони та захисту земельно-ресурсного потенціалу (с. 46–54);

– вперше розроблено теоретико-методологічну архітектуру дослідження процесів становлення фінансового механізму регулювання земельних відносин, базисом якої виступив комплекс фундаментальних та функціональних принципів, що визначають набір підходів дослідження (відтворювальний, синергетичний, секторальний, територіальний, когнітивний), котрі, у свою чергу, реалізуються через застосування комплексу загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання (с. 63–74);

– удосконалено поняття «фінансовий механізм регулювання земельних відносин», згідно якого фінансовий механізм регулювання земельних відносин трактується як сукупність форм, методів, інструментів та важелів оціночного, бюджетно-податкового, грошово-кредитного, цінового, відшкодувального, компенсаційного та майнового спрямування, які забезпечують проведення нормативної та експертної грошової оцінки земель, ідентифікацію бази справляння плати за землю, здійснення операцій купівлі-продажу земель та фіскальне регулювання земельних трансакцій, реалізацію іпотечно-заставних операцій, формування фінансових фондів відтворення, охорони та захисту земель, застосування прийомів економічного стимулювання раціонального землекористування (с. 76–82);

– набув подальшого розвитку авторський підхід до формування інструментально-методологічного забезпечення фінансового механізму регулювання земельних відносин в Україні, який ґрунтується на специфікації інституційно-фінансових передумов (система моніторингу земель, землеустрою, земельного кадастру; форми власності на земельні активи; ринок земель, іпотечно-заставні відносини; нормативна та експертна грошова оцінка земель), що детермінують інституціоналізацію методів, інструментів та важелів (оподаткування; ціноутворення; бюджетне та внутрішньо-корпоративне фінансування; стимулювання; відшкодування та санкції) фінансового впливу на землевласників та землекористувачів (с. 83–86);

– вперше сформовано методологічний підхід до проведення порівняльної комплексної оцінки ефективності функціонування фінансового механізму регулювання земельних відносин у розрізі адміністративних областей України, яка базується на розрахунку інтегрального індексу на основі індивідуальних індексів за трьома групами критеріїв (фіскальна ефективність регулювання землеволодінь та землекористувань; бюджетна ефективність регулювання використання публічних земельних активів; цінова ефективність регулювання ринку сільськогосподарських земель) (с. 129–152);

– набув подальшого розвитку методичний підхід до оцінювання еколого-економічної ефективності функціонування фінансового механізму регулювання земельних відносин, який передбачає встановлення тісноти зв'язку між результуючим показником (сумою

капітальних інвестицій на захист і реабілітацію ґрунту, поверхневих та підземних вод) та окремими ключовими чинниками (с. 156–164);

– сформовано авторський варіант методичного забезпечення розрахунку узагальнюючого індексу міжмуніципальної збалансованості надходжень плати за землю до бюджетів територіальних громад базового рівня на основі індивідуальних індексів (індивідуального індексу показника частки міських територіальних громад у сукупних надходженнях плати за землю до публічних бюджетів України; індивідуального індексу показника частки селищних територіальних громад у сукупних надходженнях плати за землю до публічних бюджетів України; індивідуального індексу показника частки сільських територіальних громад у сукупних надходженнях плати за землю до публічних бюджетів України) (с. 210–226);

– вперше сформовано інституційно-методологічну платформу трансформації системи земельного оподаткування, яка передбачає реалізацію комплексу трансформаційно-стабілізуючих заходів, спрямованих на усунення інституційних пасток (інституційна невизначеність плати за землю як складової оподаткування власності; недостатня диференціація ставок земельного податку та орендної плати; перегини у пільговому оподаткуванні земель; недостатній вплив оподаткування на земельні трансакції; недосконалість інструментарію індексації ставок земельного податку; хронічний характер проблем обліково-інвентаризаційного забезпечення землекористування) та інституційних розривів (низький рівень стимулюючого впливу земельного оподаткування на процеси охорони та захисту земель; дискретний податковий тиск на використання окремих категорій земель; штучне звуження бази стягнення плати за землю; скорочення реального обсягу надходжень плати за землю до місцевих бюджетів; нецільове використання акумульованих у місцевих бюджетах земельних платежів) (с. 234–245);

– обґрунтовано пріоритети імплементації у вітчизняну практику формування фінансового механізму регулювання земельних відносин окремих складових комплексної системи відшкодування втрат власникам землі, яка функціонує в США (с. 272–274);

– удосконалено компенсаційний механізм екологічного реінжинірингу порушених земель, який передбачає здійснення реінжинірингових заходів у державному, комунальному, корпоративному секторах та в секторі домашніх господарств на основі диференціації джерел, методів та інструментів фінансування (с. 279–287);

– удосконалено фіскально-кредитний механізм економічного стимулювання розширення площі лісових земель, який передбачає застосування інструментів податкового, бюджетного, кредитного, майнового та інституційно-дорадчого стимулювання переведення самозаліснених угідь у категорію лісових земель, лісовідновлення на місці суцільних та вибіркового рубок, природооблаштування самозаліснених земель, заліснення

малопродуктивних сільськогосподарських угідь та неугідь та інших видів лісорозведення (с. 362–373).

Обґрунтованість отриманих нових наукових результатів у дисертації Цвяха Олега Миколайовича підтверджується опрацюванням великих статистичних масивів даних у частині урізноманітнення методів та інструментів фінансового впливу на землевласників та землекористувачів, стимулювання процесів відтворення, відновлення, охорони та захисту земель, екологічного реінжинірингу земель, порушених внаслідок російської збройної агресії. У цілому нові для теорії та методології становлення і функціонування фінансового механізму регулювання земельних відносин в умовах воєнних та продовольчих викликів, поглиблення децентралізації та євроінтеграції результати, які містяться в дисертації Цвяха Олега Миколайовича, відзначаються високим рівнем достовірності та обґрунтованості, оскільки отримані на основі критичного переосмислення наявних теоретико-прикладних підходів та ґрунтовного аналізу основних тенденцій бюджетно-податкового та грошово-кредитного регулювання розширеного відтворення та господарського освоєння земельно-ресурсного потенціалу.

Повнота викладення основних результатів дослідження в опублікованих наукових працях

У процесі написання дисертації Цвях Олег Миколайович опублікував 45 наукових праць, з яких 9 колективних монографій, 10 статей у наукових періодичних виданнях, проіндексованих у міжнародних наукометричних базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus, колективна монографія, проіндексована у міжнародній наукометричній базі даних Scopus, 4 матеріали наукових конференцій, проіндексовані у міжнародній наукометричній базі даних Scopus, 12 статей у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України з галузі науки, з якої підготовлено дисертацію, 9 тез наукових доповідей. Нормативні вимоги щодо необхідної кількості наукових публікацій у виданнях, які входять до міжнародних наукометричних баз даних, дотримано. Опубліковані наукові праці повною мірою відображають наукову новизну, отриману у процесі проведеного дослідження.

Ідентичність змісту реферату та дисертації

Реферат повною мірою відображає основні положення дисертації Цвяха Олега Миколайовича. У рефераті відображено усі результати наукової новизни, які були отримані на основі опрацювання та критичного переосмислення великої кількості наукових праць вітчизняних та іноземних вчених, аналізу та узагальнення значного статистичного матеріалу за великий часовий проміжок. Реферат насичений ілюстративним та графічним

матеріалом, що виступає підтвердженням високого рівня обґрунтованості, достовірності та параметризації положень дисертації.

Відсутність академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації

Вивчення матеріалів дисертації, ґрунтовний аналіз наукових публікацій автора дає підстави стверджувати про відсутність ознак порушення академічної доброчесності, а саме академічного плагіату, самоплагіату, компіляції, фабрикації та фальсифікації результатів досліджень. Дисертація Цвяха Олега Миколайовича є самостійно виконаною, завершеною та оригінальною роботою і не містить порушень академічної доброчесності. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело. У докторській дисертації Цвяха Олега Миколайовича відсутні матеріали його кандидатської дисертації.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації

Незважаючи на наявність значущих для економіки і фінансів природокористування та охорони навколишнього природного середовища результатів, які були отримані Цвяхом Олегом Миколайовичем у процесі здійснення дослідження, у дисертації мають місце окремі теоретичні та прикладні положення, що потребують додаткового обґрунтування та пояснення як в частині представлення сутнісних характеристик, так і в частині практичних рекомендацій. До дискусійних положень дисертації слід віднести наступні:

1. На с. 79 дисертації здобувач наголошує на необхідності урізноманітнення методів та інструментів прямої та непрямої бюджетної підтримки здійснення природоохоронних заходів у сільськогосподарському землекористуванні, що виступає ключовим фактором екологізації господарського освоєння земельно-ресурсного потенціалу та охорони і захисту ґрунтів. З точки зору необхідності посилення прикладної спрямованості отриманих у дисертації результатів доцільно було б перерахувати пропоновані здобувачем методи та інструменти прямої та непрямої бюджетної підтримки природоохоронних проєктів у сфері сільськогосподарського землекористування.

2. Відзначаючи вагомий доробок здобувача в частині вивчення передового іноземного досвіду фінансового регулювання земельних відносин та обґрунтованість пропозицій щодо його імплементації у вітчизняну практику бюджетно-податкового регулювання процесів екологізації землекористування, варто наголосити на певних авторських позиціях, що потребують додаткових пояснень. Зокрема, на с. 95 дисертації, оцінюючи передову практику екологізації землекористування в США, здобувач констатує, що ефективна антимонопольна політика не дозволяє через механізм поглинань та злиттів монополізувати

ринок сільськогосподарських земель холдинговими корпораціями. З тексту дисертації не повністю зрозуміло, які інституційні заходи пропонує здійснити здобувач в Україні для імплементації передової практики США, щоб сформувати інструментарій антимонопольного регулювання надмірної концентрації земельної власності.

3. На с. 169 дисертації здобувач стверджує, що плата за землю виступає ключовим інструментом системи фіскального регулювання землекористування, оскільки забезпечує вилучення різноманітних форм земельної ренти на користь публічних бюджетних фондів. Виходячи з даного твердження, у дисертації варто було б уточнити, яку земельну ренту має на увазі автор: диференціальну ренту I, диференціальну ренту II, монопольну чи абсолютну ренту?

4. На рис. 3.5 (с. 235 дисертації), де представлено інституційно-методологічне забезпечення трансформації вилучення та перерозподілу плати за землю, в спектрі інституційних розривів вилучення та перерозподілу земельної ренти здобувач виокремлює такий інституційний розрив як дискретний податковий тиск на використання окремих категорій земель. Авторська позиція щодо ідентифікації інституційних розривів вилучення та перерозподілу земельної ренти була б більш обґрунтованою, якби здобувач у тексті дисертації привів власну дефініцію поняття «дискретний податковий тиск на використання окремих категорій земель».

5. З огляду на необхідність формування надійних джерел фінансування заходів по охороні і захисту земель та наслідки поглиблення бюджетно-фіскальної децентралізації, здобувачу варто було б привести перелік критично необхідних кроків щодо формування фондів фінансово-інвестиційного забезпечення відтворення, відновлення та охорони земель у складі обласних бюджетів (с. 245). Чому саме здобувач пропонує такі фонди формувати на обласному рівні, а не на рівні міської, селищної чи сільської територіальної громади?

6. На рис. 5.1. (с. 295 дисертації), де приведено інституційний вимір фінансового забезпечення відновлення, відтворення та охорони земельно-ресурсного потенціалу України, пріоритетом фінансового забезпечення у приватному землеволодінні здобувач розглядає відновлення традиційної сільськогосподарської спеціалізації. При цьому у тексті дисертації не повною мірою розглянуто причини втрати окремими адміністративними районами традиційної сільськогосподарської спеціалізації, зокрема у 90-х роках минулого століття та в останні десятиліття.

7. У дисертації мають місце певні стилістичні та семантичні розбіжності при розкритті змісту окремих складових понятійно-категоріального апарату проведеного дослідження. Окремі підрозділи дисертації переобтяжені статистичними та фактологічними масивами даних.

Загальний висновок

Дисертація Цвяха Олега Миколайовича на тему: «Формування фінансового механізму регулювання земельних відносин: еколого-економічні засади та інституційне підґрунтя» є завершеною і особисто виконаною науковою роботою, яка містить комплекс обґрунтованих та достовірних результатів, які вирішують важливу наукову проблему – розроблення еколого-економічних засад та інституційного підґрунтя становлення фінансового механізму регулювання земельних відносин в умовах воєнних та післявоєнних викликів, а також з урахуванням наслідків бюджетно-фіскальної децентралізації та завершення процесу формування мережі укрупнених територіальних громад базового рівня. Дисертація відповідає паспорту наукової спеціальності 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища», вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження вимог про оформлення дисертації», Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 року № 1197, а її автор Цвях Олег Миколайович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора економічних наук за науковою спеціальністю 08.00.06 «Економіка природокористування та охорони навколишнього середовища».

Опонент

**провідний науковий співробітник
відділу інституціонального забезпечення
використання природних ресурсів
Інституту агроекології
і природокористування НААН,
доктор економічних наук, професор**

Микола ШЕРШУН

Підпис М. Шершуна засвідчую:
директор Інституту агроекології
і природокористування НААН

Оксана ДРЕБОТ